

LIBERTATE DE OPINIE, LIBERTATE DE PAMFLET ȘI „PREZUMȚIA DE CREATIVITATE”

Xenia Negrea

Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere, Specializarea Jurnalism
xenia_karo@yahoo.com

Rezumat

În acest studiu vom încerca să analizăm tipul de discurs mediatic pamfletar contemporan, ca efect principal al tabloidizării. În procesul de reconstrucție a identității, jurnalistul român a experimentat entuziasmul, scepticismul, cinismul, iar azi exersează din ce în ce mai mult ironia și pamfletul, atât la nivelul expresei, cât și al tipului de informație. Pamfletul a devenit chiar subiect al interdicției de către Consiliul Național al Audiovizualului. Vom căuta să analizăm resursele structurale ale acestui tip de discurs și vom încerca să propunem o definiție în afara complexului literaturii.

Cuvinte cheie: jurnalism, pamflet, libertate de opinie, cod deontologic, creativitate

Preliminarii. Între literatură și devianță

Încă din ziua a doua de viață de după Revoluția din 21-22 decembrie 1989, presa din România pare că a intrat în jocul infinit al explorării diferitelor limite. De la relatările pasionale despre țigările otrăvite pe care le ofereau teroriștii în spitalele ticsite cu răniți și până la retorica violentă care stăpânește discursul mediatic actual, istoria recentă a presei pare să însemne o scară nesfârșită a tabuurilor și/sau a limitelor depășite. În ultimul timp, problema care a atras atenția opiniei publice, dar și Consiliului Național al Audiovizualului este de dată de stilistica pamfletară.

În *Dicționar de termeni literari*, Radu Hîncu definește pamfletul din unghiul violenței și al durabilității: „Este o specie literară satirică, plină de violență, având interes ocazional – acesta duin rumă perimat, de obicei, prin trecerea timpului” (Al. Săndulescu et. al, 1976: 314).

Aura Matei-Săvulescu trecând prin *Micul dicționar de jurnalism* definește pamfletul drept „specie literară care apare încă din Antichitate. 1. Satiră. Diatribă. Textcare conține un atac virulent expresie a indignării nemăsurate a

autorului (Juvenal: *Indignatio fecit versum*). 2. Specie a jurnalismului de opinie (mai) rar întâlnită azi datorită rigorilor privind injuria, calomnia, dreptul la imagine. Pamfletul se caracterizează prin ton sarcastic, ironie virulentă, exacerbare a defectelor persoanei atacate, îmbinarea umorului cu ironia sarcastică, toate acestea urmărind anihilarea adversarului prin reducerea lui la dimensiunile ridicolului” (Matei-Săvulescu, 2014: 124).

Sorin Preda, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai presei românești pornește în înțelegerea pamfletului de la o definiție a *Dicționarului explicative al limbii române* (ediția din 1975): „Specie literară (în versuri sau proză) cu caracter satiric, în care scriitorul înfierează anumite tare morale, concepții politice retrograde, aspecte negative ale realității sociale, trăsături de caracter ale unei persoane etc.” (Preda, 2006: 105). Preda este cel care face diferențierea clară între satiră și pamflet: „dacă pamfletul se ocupă de persoane, satira amendează obiceiuri, mentalități, situații” (Preda, 2006: 105).

Rodica Zafiu semnalează „devianța” termenului (*Dilema veche*, nr. 512, 5-11 decembrie 2013). Aceasta definește pamfletul mai întâi prin a spune ce nu este pamfletul: „Multe dintre textele care ar putea furniza motive de proces pentru calomnie nu sînt pamflete: nu au nici (suficient) umor, nici miză satirică generalizatoare. Pamfletul pare astăzi (și datorită unei tradiții literare care îi conferă o anumită legitimitate) forma privilegiată și lipsită de responsabilități prin care injuria și informațiile neverificate se pot asocia cu o ipotetică valoare estetică”. Nu ni se spune cantitatea suficientă de umor și nici nu se explică absența mizei satirice generalizatoare, limitându-se la a spune că nu există. Mai departe, cunoscuta cercetătoare nu recunoaște existența pamfletului în afara ramelor autoreferențiale: „Se recurge astfel la formula salvatoare care apare pe ecran la începutul și la sfârșitul unor emisiuni: «Această emisiune este un pamflet și trebuie tratată ca atare», cu numeroase variații”. Înțelegem de aici că textele care nu-și asumă explicit statutul nu intră în rîndul pamfletului. Zafiu recunoaște doar definiția DEX-ului și receptează pamfletele jurnalistice actuale exclusiv în cheia calomniei. Pamfletul trebuie să fie un „un produs estetic, subiectiv și ficțional, în care nu contează identitatea victimei, iar aceasta ar fi prima care să rîdă, din toată inima, de glumele pe seama sa”. Cercetătoarea nu reușește să capeteze un enunț care să acopere explicativ acest problematic tip de text și intuim, mai degrabă, un dezacord personal subiectiv, decât unul argumentat, științific: „O delatare neîntemeiată sau o calomnie pot deveni peste cîteva secole documente lingvistice și surse de plăceri filologice sau estetice, dar în contemporaneitate contează în primul rînd faptul că au produs o suferință”.

Recunoscut printre cei mai importanți, respectiv influenți, teoreticieni, inclusiv ai pamfletului, Eugen Lovinescu pune construcția pamfletului exclusiv pe seama emoției, și o îndepărtează de legăturile logice ale adevărului.

Resorturile cinice ale pamfletului

Pe urmele lui Jankélévitch vom încerca să demonstrăm că substanța pamfletului este cinismul, nu ironia, nu pasișă, nu parodia. Cinismul, așa cum îl vede filosoful, este o formă de exorcizare intelectuală. Co-textul cinismului este realitatea, să spunem, a răului, absurdului și a scandalosului. Astfel cinismul este o reinterpretare (sanitară) a veninului: „Răul, care ar fi fulgerător în doze obișnuite, dobândește, administrat în doze foarte mari, virtuți terapeutice (Jankélévitch, 1994: 89).

Discursul cinic preia procedurile creării unui reflex condiționat. Un efort de voință face ca emitentul să intre în jocul imitării până la anularea originalului: „Cinicul pune în joc totul, în numele totalității: sfidând morala și logica, el revedică sus și tare exact ce i se reproșează” (Jankélévitch, 1994: 89).

Spre deosebire de ironie, cinismului îi lipsește nuanța ludică. Cinismul nu pretinde, nu stă în locul, ci reinterpretează și, implicit, re poziționează o realitate care nu va mai putea fi definită fără acest exercițiu al lecturii cinice: „Cinicul este relativ serios; sau, mai degrabă, el nu este cu adevărat nici farsor, nici artist și nici el nu știe dacă «o face înadis»: intrând în joc cu scandalul, i se întâmplă să și-l însușească” (Jankélévitch, 1994: 89-90).

Cinicul preia și din nuanțele (stridente) ale bufonului, un bufon, însă, grav, semn al grotescului, nu neapărat al lucidității amuzate, după cum am văzut. Bufonul simbolizează discursul adevărului ca excentricitate. Această nuanță excentricității este asumată de și cinic: „cinicul ar fi acela care spune foarte tare ceea ce mulți gândesc fără a mai încerca să salveze aparențele; repinge cu hotărâre scuza decentă, doveditoare și oficială a lui Quamvis, își scoate masca, neezitând a-l rosti pe scandalosul Quiam deoarece știe cu siguranță că în patele scandalului se ascunde o legalitate mai profundă (Jankélévitch, 1994: 91).

Înseamnă astăzi că rostirea adevărului este o bufonerie, adică un cinism? Aceasta este, credem, formula pe care o adoptă discursurile-pamflet din presa românească de azi.

Haina pe care o îmbracă jurnaliștii (sau să le spunem *entertainer-i*?) este vestmântul lui Nessus, este parte din identitatea lor: „Cinicii se aseamănă cu acele suflete care, după carpocrațieni, parcurg întregul drum al păcatelor pentru a reveni rău: cinicii și blestemul, imiralistul și iraționalistul, precum și îndrăgostitul decepționat, caută, afișând satanismul, să-l prevină pe Satana” (Jankélévitch, 1994: 93)

Putem spune cu Vladimir Jankélévitch: „cinismul, proferând răul sus și tare, îl exorcizează, deoarece invocându-l înseamnă oarecum a-l descânta” (Jankélévitch, 1994: 94) pentru că „Noțiunea de cinic este contrariul noțiunii de tabu (Jankélévitch, 1994: 94).

Furnizorii de discurs cinic asumă o poziție ex-mundană, ex-centrică. Ei înșiși își refuză statutul de jurnalist sau chiar neagă tipul de discurs pe care îl

practică, anume pamfletul. Acest refuz al sistematizării poate însemna și un efort de auto-gardare; poate fi refuzul asumării, care ar însemna chiar negarea statutului de cinic. Sunt persoanele publice precum Mircea Badea sau Radu Banciu exorciști raționali ai spațiului public românesc contemporan?

În momentul în care Consiliul Național al Audiovizualului adoptase Decizia nr. 277/2013, Mircea Badea a ținut să se explice într-o postare pe Facebook: „Eu nu mi-am numit niciodată emisiunea «pamflet». Pentru că nu e. Postul a făcut-o, iar eu mi-am exprimat public dezacordul față de această încadrare inexactă. Așadar, mă bucur că am scăpat de «pamflet». Desigur, acest tip de autodefinire își pierde valabilitatea în prezența unei grile de lectură obiective.

Definiție sau În apărarea expresivităților extreme

În sfera comprehensiunii pamfletului intră, așadar, ironia, *par excellence*, sarcasmul, cinismul și violența, *de facto*. Rădăcina pamfletului este desigur ironia, în sensul în care ironia este opusul sensului comun și, prin inducție, pamfletul este un tip de expresivitate extremă (*apud* Rorty, 1998). În fapt, filosoful face distincție între ironiști și metafizicieni prin atitudinea acestora față de limbaj, respectiv, față de vocabularul final. Astfel, spre deosebire de metafizicieni, pentru ironiști „vocabularele finale sunt realizări poetice, mai degrabă decât drept produse ale investigației serioase” (Rorty, 1998: 139). În acest context, putem extrapola și putem descrie pamfletul ca pe o formă supremă de încredere în limbaj. Ca și ironistul, și pamfletarul face o redescoperire, o re-punere în propriul limbaj și nu crede în revoluții structurale. Am putea spune că dacă „ironistul este intelectualul modern tipic” (Rorty, 1998: 157), pamfletarul este jurnalistul modern tipic, judecând după răsturnările stilisticii mediatică contemporană în care nu doar ideea de obiectivitate este abolită, ci chiar ideea de credibilitate. Desigur, nu înaintăm acum într-o discuție despre textul mediatic contemporan (am făcut-o în alte texte și o vom continua prin alte direcții de cercetare. Ne limităm acum prin a spune că persuasiunea, respectiv informarea nu pare să mai fie unul dintre obiectivele jurnalismului contemporan. Azi presa se axează mai degrabă pe modelul *uses and gratification* și pe rolul său în escapism. Spectacolul, plaisir-ul, loisirul sunt resorturile discursive de azi, inclusiv la nivelul discursului știrilor. Amuzamentul și emoția sunt punțile întinse către destinatari. În felul acesta explicăm și tipul de discurs ironic și pamfletar de ca format de succes în presa vorbită și scrisă, deopotrivă. Revenind în zona televiziunii, remarcăm o, să spunem, evoluție de la discursul ironic și satiric practic de un Florin Călinescu la discursul cinic, chiar grotesc, respectiv pamfletar practicat de Mircea Badea sau pupilul său, sub raportul întâietății, Radu Banciu.

Sorin Preda realizează o hartă a procedurilor întâlnite în construcția pamfletului:

- Surpriza, care în pamflet înseamnă că limbajul, respectiv insulta, înlocuiește acțiunea;
- expresivitate și inventivitate verbală, urmând o retorică a malițiozității
- credibilitatea, prin jocul orizonturilor de așteptare;
- adjectivele impertinente;
- paradoxul și absurdul;
- strategiile argumentative, care, de fapt, înseamnă, suspendarea logicii;
- argumentul *ad hominem*, unul dintre punctele nevralgice ale pamfletului, prin ambiguitatea legislativă;
- argumentul *a fortiori*;
- procedee stilistice, cu precădere calamburul, oximoronul, pleonasmul, tautologia, perifriza, metafora, metonimia, apostrofarea. (Preda, 1996: 108)

Media nu mai prezintă informații, nu mai descrie realitatea (cf. Jean Michel Adam), ci o interpretează, respectiv o redescrive. Chiar dacă o altă caracteristică a presei contemporane pare să fie dialogul cu destinatarul mesajului, chiar dacă acesta din urmă pare că are la îndemână puterea reacției, totuși butoanele puterii discursului sunt la emitent, respectiv la jurnalist, dar așa cum am arătat mai sus, discursul mediatic contemporan înseamnă lectură secundă, înseamnă interpretare, respectiv, în termenii lui Rorty, redescrivere, deci: „Ironismul (...) rezultă din conștiința puterii pe care o are redescriverea” (p. 157). În centrul materialelor jurnalistice este omul, respectiv cei interpretați, cei redescrși sunt oamenii, „dar majoritatea oamenilor nu doresc să fie redescrși” (Rorty, 1998: 157). De aici, credem noi, unul dintre principalele reproșuri care se aduc pamfletului. Redescriverea pamfletară nu este, așadar, altceva, decât o redescrivere a oamenilor, respectiv a intimității, respectiv o intruziune ironică, o reinventare a vocabularului final al destinatarilor. Așa cum remarca și Mihail Sebastian: „Cine nu e în stare să citească detașat un pamflet sângeros scris împotriva lui și să suradă citindu-l n-are nicigustul, nici sensul jocului intelectual.” (Sebastian, 1990: 230)

Pamfletul înseamnă violență lingvistică, o stilistică a încruntării, fără ca măcar obiectivul să fie stârnire a râsului. Textul se contruiește pe structuri hiperbolice, pe epatare și pe oglinzi care distorsionează. Definim pamfletul drept un text construit pe stilistica cinismului, în care referent este o persoană, un fapt din realitate. Textul are o funcție expresivă, chiar prin cosntrucția sa rortyană. Pamfletul este, așadar, un punct de întâlnire între adevăr și ironie, între într-o etapă superioară sub aspectul implicării emoționale a actanților, superioară, așadar, satirei și caricaturii sub aspectul îndepărtării de gradul zero și sub cel al expresivităților lingvistice scoase la lumină. Pamfletul presupune preluarea unor trăsături fizice sau morale, punerea lor în *pattern*-ul amplificării, cât mai departe de instanțierea *in realia* a subiectului.

Pamfletul și libertatea de exprimare

Se spune chiar că în România se scrie/ face prea mult pamflet (Costi Rogozanu http://www.cotidianul.ro/pamfletareala_ucide_romania-94855.html). Mai mult, ideea e pamflet pare căzută în fatalitate scriitorilor pamfletari interbelici, între care se detașează incontestabil Tudor Arghezi. Nici un teoretician, nici măcar un critic al acestui tip de text nu acceptă să-l mute de sub pavăza istoriei sub fereastra pragmaticei contemporane. Chiar și Rodica Zafiu refuză să-l privească altfel decât transistoric și de întrebă dacă durabilitatea scuză suferința provocată în contemporaneitate. Este pamfletul, prin latura sa expresivă, o porțiță către istoria mare a clipei mediatice? Desigur, totul depinde de forța redescrierii.

Niciuna dintre reglementările cunoscute (Legea 544/2001 privind Liberul acces la informațiile de interes public; Legea 52/2003 privind Transparența decizională în administrația publică; Legea 504/2002 – Legea Audiovizualului; Codul de Reglementare în Audiovizual; Codul Penal) nici nu definește pamfletul, nici nu se încumetă să intre pe terenul vizionarismului artistic. Cu toate acestea, Consiliul Național al Audiovizualului pune în discuție interzicerea utilizarea unor termeni precum „pamflet”, „reality-show”, „news magazine” pentru că nu sunt definite în Legea audiovizualului, încalcând, cel puțin la nivelul pamfletului, dreptul la liberă exprimare. Nu se precizează clar motivele, iar pamfletului nu i se găsește un loc, ci este expedit în zona de divertisment și putem doar presupune că este subînțeles. Nu se explică limpede nici ce înseamnă „protejarea demnității umane” în Articolul 10 care obligă „Consiliul să asigure (...) protejarea demnității umane și a dreptului la propria imagine” și monitorizarea posturilor TV „în vederea respectării de către acestea a prevederilor legale în materie.”

Interpretăm acest gest precipitat al instituției ca o reacție la emisiuni precum „În gura presei” sau „Lumea lui Banciu”, unde în rama ironiei, sarcasmului și pamfletului, realizatorii forțează limitele limbajului comun acceptat.

Pamfletul este o formă de exprimare artistică, este unul dintre punctele în care scriitura literară și cea jurnalistică se interesează. Un pamflet nu poate exista în afara procedeelelor de ficționalizare, în afara expresivităților artistice, ceea ce-l pune pe legislator în afara oricăror posibilități de intervenție.

Bibliografie

- Jankélévitch, Vladimir. 1994. *Ironia*, Traducere din limba franceză de Florica Drăgan și V. Fanache, Postfață de V. Fanache, Colecția Athenaeum, Editura Dacia, Cluj-Napoca
- Săndulescu Al.et. al. 1976. *Dicționar de termeni literari*, Editura Academiei Republicii Socialiste Română, București

- Sebastian Mihail. 1990. *De două mii de ani.../Cum am devenit huligan*, Editura Humanitas, București
- Matei-Săvulescu Aura. 2014. *Genurile presei*, Editura Independența Economică, Pitești
- Negrea, Xenia (2014). Objectivity between Illusions and Professional Standards in Today's Journalism. *Social Sciences and Education Research Review*, 1.
- Negrea, Xenia (2014). Credibility – an Honest Claim in the Current Romanian Press. *Social Sciences and Education Research Review*, 2.
- Rorty, Richard. 1998. *Contingență, ironie și solidaritate*, Traducere și note de Corina Sorana Ștefaniv, studiu introductiv și control științific de Mircea Flonta, Editura All, București.
- Ștefan Vlăduțescu, Xenia Negrea & Dan Valeriu Voinea (2014). Interpersonal communicational manipulations. *Postmodern Openings*, (04).